

Якубова Л.

**ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРИОГРАФІЯ ІСТОРІЇ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН УСРР:
НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ, ЗДОБУТКИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

З моменту проголошення державного суверенітету України розпочалося бурхливе прирощення історіографії з проблематики. Науковці доволі чутко зреагували на запити часу, оскільки й молода держава, яка тільки-но починала усвідомлювати себе в світі та визначати пріоритети власної внутрішньої й зовнішньої політики, і етнічні меншини, що вирвалися з лабетів радянської квазіімперії та ставали на шлях політизації етнічності, конче потребували опертя на той історичний досвід, що був напрацьований під час першої спроби побудови незалежної української державності. Оскільки радянська спадщина була вагомою, а в суспільстві лунали думки про необхідність відтворення державних інституцій та адміністративних утворень часів коренізації (зокрема, національних адміністративно-територіальних одиниць, національних шкіл, вишів, театрів), історики намагалися компенсувати дефіцит історичних знань, що на той час був кричущим. На початку 90-х рр. етнанаціональна історія становила практично суцільну “білу пляму”, її довелося досліджувати заново так само, як і історію міжвоєнного періоду. Крок за кроком відтворювали поступ реальних історичних подій, висвітлювали постаті історичних діячів, реанімували історичну пам’ять народу, яка на той час складалася з уривків спогадів старожилів та епізодичних уявлень громад. 90-і роки стали часом справжнього “фактографічного вибуху”. Окремі сторінки етнанаціональної історії України висвітлювалися в десятках публікацій, більшість з яких становили тези і повідомлення на наукових і науково-практичних конференціях. Досить активно розгорталася дисертаційне дослідження історії національної політики та історії окремих етнічних громад.

Праці *першого підперіоду (1991 – 1995 рр.)* відобразили глибоку “світоглядну кризу”, що охопила досить широкі кола науковців. Початковий етап дослідження коренізації дав значну кількість праць, в яких коренізація відображалася як адекватне втілення ленінської національної політики, називалася часом “національного ренесансу в УСРР”. Автори праць, виданих у першій половині 90-х рр., перебували, як правило, під впливом вкорінених за доби більшовизму стереотипів, з одного боку; мали бажання якнайшвидше закрити “білі плями історії”, з іншого. Переважна частка праць створювала парадну картину коренізації, позбавлену суперечностей; викладала лише кількісні показники політики, називаючи її вінцем національної політики комуністичної партії.

На перших порах висвітлювалися цілком незнані історичною наукою та суспільством сторінки створення та існування національних рад і районів. Так, впродовж першої половини 90-х років ХХ ст. з'явилися публікації про німецькі, грецькі, єврейські та польський райони. Більшість з них носила явно описовий характер і наслідувала радянську історичну парадигму. Навіть у етапному виданні "Національні меншини в Україні. 20 – 30-ті роки ХХ ст." історія створення національних рад і районів ще розглядалася в контексті національного відродження "...не лише українського народу, а й національних меншин республіки"¹. В той час історики, як правило, зауважували, що "виділення національних сільських і селищних рад, утворення національних районів, до керівництва якими приходили люди, обізнані з історією, культурою, духовним життям населення тієї чи іншої національності, специфікою його господарської діяльності та побуту, сприяло пожвавленню економічного культурного та громадського життя в них, гармонізації міжнаціональних відносин. Діловодство, освіта, судочинство, робота культурно-освітніх закладів у цих національних формуваннях проводилися мовами тієї чи іншої національної меншини. Водночас у національних адміністративно-територіальних структурах гарантувалися мовні інтереси інонаціонального населення, а зносини цих структур із вищими керівними органами здійснювалися українською мовою"².

Згодом окреслився відхід істориків від нав'язаних партією концепцій і з'явилися публікації, в яких створення національних адміністративно-територіальних одиниць оцінювалося "... як пропагандистсько-ідеологічний маневр, що мав штучний характер і значною мірою переслідував далекоглядні цілі розчленувати Україну, ослабити її цілісність. Автори показ[али] примусовий та вибірковий характер утворення національних одиниць, нав[ели] почерпнуті з архівів документи про відмову (формальне затягування) вирішення питань виділення цих одиниць... Власті розглядали національні одиниці не як орган самоврядування, а як орган пролетарської влади, орган диктатури пролетаріату на селі"³. В окремих публікаціях вже на початку 90-х рр. з'ясовувалося, що національні ради і райони так само, як українські, були опорою радянської влади на селі і відіграли провідну роль у здійсненні суцільної колективізації.

Якщо у викладенні обставин створення та існування національних рад і районів дослідники, як правило не зустрічали особливих перешкод, то в аналізі й узагальненні історичного досвіду національного адміністративно-територіального будівництва помічалися надзвичайні концептуальна невитриманість, плутанина і випадковість суджень, що часто негативним чином впливали на загальний вигляд праць.

Вихід у світ монографії Б.В. Чирка „Національні меншини в Україні (20 – 30 роки ХХ століття)” (К.: Асоціація “Україно”, 1995.) став межею, що підсумувала цей підперіод. Вона віддзеркалила всі його особливості, зокрема, теоретико-методологічну залежність (хоч і у видозміненому, заперечувальному концепті) від радянської державної історичної доктрини та партійних історичних схем, які представляли історію як систему послідовних партійних політичних заходів, за якими історія власне народу розмивалася, виглядала як щось вторинне. В монографії віднайшли відображення переважно політичні аспекти соціально-економічної тактики й стратегії більшовицького уряду стосовно етнічних меншин. Суто господарська діяльність меншин (динаміка економічних показників індивідуальних та колективних господарств) та результати запровадження стосовно них певних соціально-економічних заходів залишилися поза увагою науковця. Зазначаючи, що більшість соціально-економічних проєктів уряду провалилася, автор не наводив відповідних господарських характеристик, які б підкріплювали цю тезу. Висновки про негативний вплив соціально-економічної політики уряду на господарське та соціальне життя етнічних меншин ґрунтувалися на твердженні, що знищення традиційної системи господарювання саме по собі було негативним. Заходи радянського керівництва стосовно меншин у викладенні автора виглядали як низка випадкових урядових рішень та їхнє досить невміле запровадження в життя, що робило незрозумілою загальну стратегію уряду в соціально-економічній царині та співвідношення національного й загального компонентів в її структурі. Випущеним виявився і регіональний аспект проблеми, що привело до спрощення авторської концепції.

Б.В. Чирко спромігся досить повно висвітлити основні заходи уряду УСРР та СРСР стосовно етнічних меншин, що ж до обставин життя й господарської діяльності, живої виробничої творчості, підприємницької активності, впливу господарського фактору на міжетнічні взаємини в регіональному розрізі, то ці питання були лише актуалізовані і відкриті для дослідження. Майже не висвітленими залишалися власне динаміка умов господарювання виробника з середовища етнічних меншин, його реагування на соціально-економічну політику держави, “якість життя” етнічних меншин упродовж непу, їхнє ставлення до створених державою умов господарювання та відповідність останніх потребам демографічного, соціального, культурного тощо відтворення етнічних громад.

Фактографічно насиченими і змістовними були розділи, присвячені висвітленню історії національного адміністративно-територіального будівництва в УСРР (Розділ II), коренізації освітніх і культурних установ, здійснення мовної політики в національних радах і районах (Розділ IV), а також політичних репресій у середовищі етнічних меншин у другій половині

30-х рр. (Розділ V). Дослідження цих проблем слід вважати значущим особистим внеском Б.В. Чирка у створення правдивої історії УСРР міжвоєнного періоду, яке впродовж років слугуватиме орієнтиром для дослідників окремих проблемних напрямків етнонаціональної історії України.

Якщо розглядати історіографію у широкому розумінні слова, як сукупність історичної наукової літератури, історичних шкіл та відповідних науководослідних установ, слід відзначити, що й у організаційному відношенні перший підперіод виявився часом бурхливої розбудови. Це віднайшло свій прояв і в історії Академії Наук України, в структурі якої дотичну проблематику опрацьовували „Відділ історії та теорії міжнаціональних відносин”, „Кабінет історії українсько-грецьких відносин” Інституту історії України АН, „Відділ національних меншин” Інституту політичних та етнонаціональних досліджень. Активно підключилися до дослідженням історії етнічних громад міжвоєнного періоду громадські організації, зокрема, й національні. Не всі з названих інституцій виявилися життєвими, але вони переважно відіграли позитивну роль у дослідженні проблематики.

Другий підперіод розвитку сучасної вітчизняної історіографії проблеми охоплює *другу половину 1990-х – початок XXI ст.* Специфіку підперіоду визначала затяжна теоретико-методологічна криза історичної науки, що суттєвим чином впливала на тематику праць та їхню теоретичну зрілість. Лівову частку історіографії склали монографічні дослідження, присвячені історії окремих етнічних громад та регіонів. Суттєве зростання відбулося за рахунок дисертаційних досліджень, які (і в цьому відбилася специфіка часу) за рідким випадком набули свого продовження у монографічній літературі.

Серед найпомітніших публікацій часу слід назвати роботи Н. Осташевої⁴, що висвітлила історію взаємин менонітів і радянської влади в 20-х – на початку 30-х рр., Л. Місінкевича⁵ з історії поляків та євреїв Поділля, серію публікацій В. Ченцова⁶ про політичні репресії в середовищі етнічних меншин.

Не бажаючи применшити значення праці дослідників, слід зазначити, що переважна більшість праць 90-х рр. і далі носила описовий характер і виконувала завдання якнайскорішого заповнення лакун в історії етнічних меншин міжвоєнного періоду. Найважливішим підсумком цього підперіоду слід вважати якісний прорив, накопичення великого фактографічного шару, що дозволив окремим науковцям підійти до аналізу історичного досвіду коренізації в УСРР, а також створення комплексних досліджень з дотичної проблематики.

Такі праці почали з'являтися вже на межі тисячоліть. Це, зокрема, історіографічна розвідка О. Рафальського „Національні меншини України у XX столітті: Історіографічний нарис” (К., 2000 р.)⁷. Ґрунтовне дослідження радянізації громадськості національного села здійснив М.А. Журба⁸.

Історику вдалося розкрити логіку суспільно-політичної діяльності більшовиків по утилізації селянського політичного потенціалу, його поступовій ідеологічній переорієнтації, підпорядкуванню останнього тактичним і стратегічним завданням комуністичної партії та створюваного нею закритого суспільства. Провідним методом організаційної структури громадських об'єднань у масштабі СРСР, на думку М.А. Журби, була консолідація, а метою – політичне обеззброєння селянства. Формалізацію і занепад діяльності громадських організацій етнічних меншин дослідник ув'язав з кризою початку 30-х рр. і граничним обмеженням міжнародних контактів з 1932 р.

Правові аспекти забезпечення господарських, громадських і етнокультурних запитів етнічних громад стали предметом дослідження ґрунтовної монографії Л. Рябошапка „Правове становище національних меншин в Україні (1917 – 2000)” (Львів, 2001 р.). У дослідженні віднайшли кваліфіковане висвітлення історія створення державних органів правового регулювання національних відносин, формування національних адміністративно-територіальних одиниць, участь меншин у виборчих кампаніях і, нарешті, стан задоволення громадянських прав етнічних громад в УСРР.

Сучасний аналіз історичного досвіду коренізації, пошук адекватних сьогоденному стану історичної науки теоретико-методологічних засад дослідження проблематики здійснений у колективній праці науковців Інституту історії України НАНУ “Українізація” 1920 – 30-х років: передумови, здобутки, уроки” (К., 2003 р.). Українізація у викладі авторського колективу виглядає як складний, хвилеподібний, внутрішньо суперечливий історичний процес, який сформувався внаслідок взаємодії спроб влади запровадити ініційовану згори реформу і притаманного суспільству органічного потягу до самовдосконалення на засадах національного відродження. В праці розкриті механізми визрівання ідеї українізації в колах національно-демократичної складової революційного руху першої чверті ХХ ст., її трансформація і використання задля власного політичного затвердження більшовиками і, відповідно, результати запровадження трансформованої доктрини в сфері національно-державного життя, системи освіти, науки, засобів інформації, книговидання та театру, її вплив на соціальну та етнонаціональну структуру багатонаціонального українського суспільства.

Найважливішим наслідком українізації, тут автори праці значною мірою погодилися з висновком Я. Грицака, було те, що “за десять років “українізації” (1923 – 1933 рр.) українці перетворилися на структурно повноцінну, згуртовану і сконсолідовану націю – тобто набрали всіх тих характеристик, яких їм так бракувало під час революції 1917 – 1920 років. Вони вступили у ХХ століття як модерна нація”⁹. Цей процес, за визначенням авторського колективу, не був завершений, оскільки більшовизм вчасно зупинив небезпечний для себе

“ліберальний проект саморозвитку українців”, і саме ця обставина заклала основи для продовження національно-визвольних змагань у подальші роки.

Цілком погоджуємося з авторами згаданої вище монографії в тому, що найголовнішою хибою сучасних досліджень з проблематики є теоретико-методологічна аморфність, безсистемне й еkleктичне використання фрагментів різних, підчас несумісних історичних і суспільно-політичних концепцій. В основі цього, на їхню думку, перебуває методологічна криза сучасної вітчизняної історичної науки. Методологічна криза, яка стала прикметною ознакою низки історичних праць періоду незалежності, звичайно досить суттєво впливає на осмислення феномену коренізації. Проте вирішальну роль у поляризації наукових уявлень справляє не вона, а зміна державної історичної парадигми, багатополярність політичного мислення і, як наслідок, одночасне практикування в науковому просторі множини історико-політичних доктрин, які прийшли на зміну колись єдиній радянській державній історичній доктрині, сформованій протягом 30 – 80-х рр. ХХ ст. Радянська (більшовицька) концепція, що являла собою трансформовану відповідно до комуністичної доктрини російську імперську концепцію етнодержавотворення з російським етнічним ядром, у цілому мала класовий характер, але в часі виявляла все більш виразну тенденцію до виокремлення та глорифікації російського складника.

Зміна теоретико-методологічної парадигми у суспільних науках загалом та в історичній, зокрема, обумовила трансформації концепції етнонаціонального та етнодержавного розвитку України, що виявилось, зокрема, у виокремленні в якості головного акценту етнонаціональної політики пріоритетів „етнозбереження”. Процес цей, незважаючи на зміцнення суверенітету України, принаймні, в суспільних дисциплінах не можна визнати завершеним. Сучасна історична парадигма не є монолітною і включає декілька версій: 1) *пострадянську*, як модифікований варіант концепції історично затвердженої спільності доль східнослов'янських народів на теренах їхнього етнічного ареалу, що включає Росію, Білорусь і Україну; 2) *еклектичні*, з доволі невиразними ситуативними ознаками класифікації та систематизації фактичного матеріалу; 3) *україноцентричну*, представлену в низці теоретико-методологічних праць, зокрема, у роботі “Етнос. Нація. Держава: Україна у контексті світового етнодержавницького досвіду” (К., 2000). Остання робить акцент на “... процес українського етнодержавотворення в його історико-національних проявах”. Особливість парадигми полягає в тому, що вона розглядає державність “... як політичний вимір життєдіяльності етносу, що, в свою чергу, трансформується в націю”. Між іншим у ній заявлено, що “... Україна є чи не винятком, адже саме в ній відбувся моноетнічний процес утворення нації, тобто – українська нація, на відміну від багатьох європейських

країн, стала результатом розвитку одного етносу – українського”¹⁰;
4) *етноцентричні*, які відрізняє теоретико-методологічна залежність від закордонних наукових центрів. (Найбільш наочно це проявляється в працях з історії єврейської громади, які трактують історію меншини 20 – 30-х рр., виходячи з ідейних засад сіонізму як державної доктрини Ізраїлю.).

Офіційною стала “державницька парадигма з виразним національним аспектом”. Держава нею розглядається як найважливіша форма реалізації самовизначення народу, його суверенітету. На думку Л. Нагорної у поверненні до джерел, відновленні престижу національних цінностей, утвердженні національної державності вбачаються шляхи оздоровлення суспільства, його згуртування, запорука швидкого входження у європейську сім’ю народів.¹¹ Затвердження офіційної історичної парадигми є величезним стимулом для розвитку суспільних наук, зокрема, історії, оскільки її розробка вимагає належного теоретичного опрацювання й обґрунтування національної ідеї, чіткого окреслення понять нації, націоналізму, національних меншин тощо.

Суспільствознавці краще за інших розуміють, що розбудова нової держави і відповідного їй суспільного організму потребує певної ідеологічної основи (частиною якої є державна історична парадигма), спроможної зцементувати багатополярне суспільство, піднести окремі його складові над корпоративними інтересами і цінностями заради спільної мети. Попри всю бажаність для національно-демократичних сил виокремити в якості вісі сучасного українського державотворення українську національну ідею (з огляду на чисельне переважання українців), скоріше за все в ближчому майбутньому внаслідок гостроти соціально-економічних проблем вона не зможе виконувати цю функцію. Не можливе це й через те, що етнічні (національні) меншини, які поруч з українцями впродовж принаймні 60-ти років новітньої історії існували в режимі “стиснутої пружини”, емоційно неспроможні поступитися власними суспільно-політичними амбіціями.

В цій ситуації досвід 20 – 30-х рр. є неоціненною скарбницею етнополітичної теорії та практики. Отож з часом, по мірі зростання нових політичних викликів та амбіційних міжнародних проектів сучасної України проблематика набуватиме ще більшої актуальності та практичної значущості.

Спробуємо підсумувати надбання сучасної вітчизняної історіографії та визначити перспективні щодо подальшого опрацювання напрямки.

1. Сучасна вітчизняна історична школа перебуває в стадії становлення. Найбільш впливовими осередками дослідження дотичної проблематики стали Інститут історії України НАНУ, Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАНУ, Київський національний лінгвістичний університет, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Запорізький державний університет, Донецький національний університет. Названі

установи сконцентрували провідні фахові сили, які впродовж років послідовно розробляють окремі напрямки етнонаціональної історії УСРР. Традиційно регіональні вузи віддають перевагу дослідженню регіональної проблематики, академічні установи разом із висвітленням історії окремих етнічних громад, фокусуються на дослідженні загальних теоретичних питань.

2. Слід зауважити, що, хоч світоглядне дорослішання істориків вже досягло рівня зрілості, методологічно переважна більшість робіт залишається на рівні радянської історіографії з притаманним їй прагненням розмежувати історичні факти та явища за принципом “наше” і “вороже нам”. Цим прагненням, здається, пояснюється домінування концептуальної матриці, виробленої за останні 5 – 7 років і без будь-якого власного осмислення поширеної в працях, що висвітлюють міжвоєнний період. Згортання непу, коренізації, відповідних їм державних і суспільних інститутів пов’язується з розвитком тоталітаризму або унітаризму, недостатнім рівнем демократизації суспільства. Деякі дослідники водночас намагаються з’ясувати, “якщо в СРСР існував тоталітарний режим, то тоді все, що стосується цієї країни, було негативним?”¹². Інші ж, навпаки, дивуються, чому науковці, які вважають соціально-економічні та політичні проекти більшовиків провальними і обмеженими, визнають досвід тих років важливим і цікавим. Намагаючись вирватися з внутрішньо суперечливої, доволі механістичної схеми висвітлення історії 20 – 30-х років через призму сучасної західної моделі демократії, дослідники практикують різні підходи.

Доволі часто в історіографії зустрічаються твердження, що українська версія коренізації зайшла далі, ніж у будь-якій союзній республіці. На думку О. Бистрицької основним її наслідком стало перетворення українців “на структурно повноцінну і сконсолідовану націю... Це створювало умови для її вступу в європейську і світову спільноту як дійсно модернізованої нації з великим майбутнім. Українці все більше могли відчувати себе сучасними людьми, мали змогу робити партійну, державну чи іншу кар’єру, не боячись втратити національної ідентичності”¹³.

Попри всю бажаність наведеного висновку стосовно впливу коренізації на етнокультурний розвиток української нації, слід зазначити, що сучасний стан історіографії не дає підстав для таких теоретичних узагальнень, оскільки і наслідки коренізації в етнокультурному прогресуванні багатонаціонального українського народу і сутнісні характеристики викликаних нею соціальних, етнокультурних, світоглядних, духовних трансформацій залишаються на початковому етапі з’ясування.

Дослідження коренізації чи як українізації, чи як політики щодо певних етнічних громад, не дозволяє авторам вийти за межі відповідності її інтересам окремих (часом чисельно домінуючих) етносоціальних структурних

компонентів УСРР. Водночас проблема відповідності коренізації та всіх її складових інтересам внутрішнього розвитку суспільства УСРР, власне, як і визначення пріоритетів цього розвитку, залишається поза увагою науковців. Певним чином реанімується і культивується теза М. Грушевського, висловлена ним на зорі української державності в праці “Хто такі українці і чого вони хочуть?”. Значна частка дослідників по аналогії схильна наповнювати історію міжетнічних взаємин часів коренізації дещо ідеалізованим, непритаманним їй змістом, забуваючи, що радянська версія коренізації (українізації) здійснювалася іншими людьми і ґрунтувалася на інших соціально-економічних, суспільних, теоретичних та ідейних засадах. Міркування на кшталт А. Непіпенко про те, що діяльність більшовиків сприяла створенню глибоко антагоністичного політико-культурного поля в Україні, а українізація живила небажані для правлячої верхівки процеси та політичні субкультури¹⁴ залишаються рідкістю. Неораним полем залишається також проблема впливу коренізації на політичну, етнокультурну інтеграцію та консолідацію поліетнічного українського суспільства 1920 – 30-х рр., перспективи формування української політичної нації.

3. Спостерігаються диспропорції як тематичного, так і якісного плану. За кількістю опублікованих праць і захищених дисертацій першість утримують поляки, євреї та німці України. Мало знаною залишається історія інших етнічних меншин, що досить негативно впливає на загальну історичну картину, яка виглядає як сукупність історичних доль апріорі вибраних великих етнічних спільнот, тоді як вплив відносно нечисленних з них на певних історичних відтинках міг набувати визначної ролі (назвемо для прикладу роль латишів на початковому етапі становлення радянської влади). Цілком не на користь науці йде відсутність значних праць з історії російської громади¹⁵, що „компенсується” публікаціями російських істориків, деякі з яких трактують і коренізацію в УСРР і українсько-російські взаємини в ракурсі незворотності переходу з етнічної спільності (української) до національної (російської)¹⁶, не гребучи відверто шовіністичними висловлюваннями. За відсутності власних праць українська наука вимушено апелює до контраргументів політичного характеру.

4. Сталого характеру набула тенденція створення узагальнюючих досліджень з етнонаціональної історії регіонів, але праці допоки найчастіше виглядають як „життєписання” етнічних громад, а не як історія співжиття етносів у контексті історії регіонів та республіки загалом.

5. Дотепер відсутні комплексні предметні дослідження економічного життя як нацменсела, так і етнічних меншин українського міста. На жаль, з праці до праці перекочує матриця, що підмінє історію господарської

діяльності етнічних меншин історією економічної політики держави щодо них.

Окремою підтемою сегментується історія єврейської колонізації в УСРР, яка допоки розкрита лише як суспільно-політична акція, але не проаналізована з економічної точки зору. В цілому, слід визнати, відсутні роботи рівня В. Калініченка¹⁷ та В. Подгаєцького¹⁸, які б на гідному професійному рівні з використанням широкої джерельної бази, зокрема, статистичних матеріалів, розкрили динаміку соціально-економічного життя селянських етнічних меншин, поліетнічного українського міста та єврейського містечка впродовж непу й за межею суцільної колективізації.

6. Найзначніші досягнення присутні у вивченні суспільно-політичної історії етнічних меншин, зокрема, досить повно висвітлена історія національного адміністративно-територіального будівництва в УСРР. Поки що нема історії власне національних районів. За слушною думкою І. Ващенко¹⁹ далеким від комплексного є висвітлення є навіть такої б, здавалося, давно розроблюваної проблематики, як історія радянської Мархлевщини. В колосальній історіографії коренізації, що нараховує тисячі найменувань, не відшукати спеціальних предметних праць з історії болгарських, частини німецьких, російських районів. Схематично висвітлена історія нерадянських суспільно-політичних рухів у середовищі етнічних меншин та динаміки їхньої лояльності до радянської влади.

7. Багато перспективних напрямків містить і така, здавалося б знана, галузь, як етнокультурне життя. Давно назрілою й суспільно значущою є необхідність з'ясування мовних проблем етнічних громад на етапі етнокультурної модернізації, методичних основ праці радянської національної школи, як початкової, так і вищої та якості набутої в ній освіти. Важливою науковою проблемою є вивчення переходу етнічних громад від традиційного суспільства до модерного, проблеми етнокультурної модернізації як такої, методів більшовицької модернізації та її наслідків у громадах. Неораним полем залишається історія повсякденності в її етнічному розрізі. Не досліджені взагалі трансформація побуту та мови під впливом суспільно-політичних реалій 20 – 30-х рр., не визначене співвідношення процесів маргіналізації та інтернаціоналізації в культурному житті етнічних громад (нині вони часто розглядаються як синонімічні поняття). Цей напрямок тим більш актуальний, що в певних наукових колах значного поширення набула незрозуміла ідеалізація традиційного суспільства з відповідними йому напівправністю молодшого покоління, жіноцтва, етнокультурним консерватизмом тощо.

8. Характерною ознакою історіографії проблематики впродовж усього часу її існування стала мізерність частки узагальнюючих комплексних

досліджень, які тонуть у загальній масі монографічної літератури, присвяченої висвітленню окремих історичних проблем. Загальні напрямки поступу історичної науки прикметно відобразилися в царині підготовки фахових спеціалістів з проблематики. Аналіз динаміки захисту дисертацій з проблематики (див. Табл. 1) впродовж періоду незалежності засвідчує, що дослідницькі уподобання формуються виборочно і нерівномірно. Левову частку кандидатських дисертацій становлять праці, присвячені загальним проблемам національної політики, етнорегіональним проблемам та окремим проблемним напрямкам: вони складають більше половини від загальної маси дисертацій (20 з 39-ти). На другому місці перебувають історіографічні праці (трохи більше 1%). Сукупна вага досліджень, що висвітлюють минувшину окремих етнічних громад перевищує два відсотки, проте за винятком поляків історія жодної з етнічних громад не отримала продовження в дослідженнях. Взагалі не представлені в дисертаційних дослідженнях болгарська, чеська громади та дисперсні етнічні меншини. Як не дивно, відсутнє комплексне дослідження історії євреїв УСРР, оскільки науковці продовжують заглиблюватися в регіональний аспект проблеми. Лише останнім часом з'явилися дослідження про відносно нечисленні етнічні громади. Єдина праця про росіян Донбасу також є надбанням поточного року.

Не менше суперечливих питань викликає погляд на змістовне наповнення докторських дисертацій. Цілком зрозумілим, зважаючи на об'ємність історіографії, виглядає наявність вагової історіографічної праці О. Рафальського²⁰. Вмотивованою є також увага фахівців до узагальнення історичного досвіду вирішення національного питання як такого та його реалізації в певних сферах суспільного життя, проте дивує, що, всупереч вираженій активності та масовості спеціальних публікацій, відсутні комплексні дослідження минувшини етнічних громад за часів коренізації. Єдина докторська дисертація²¹, що стосується німців України, розкриває цю проблему в контексті історії громади впродовж минулого століття.

Певним позитивним кроком у напрямку сумування історичного досвіду етнонаціонального життя в Україні стало створення узагальнюючих праць з історії регіонів, але в цілому активність науковців на цій ділянці дослідницької праці залишається непоказною. Актуальність узагальнюючих досліджень, які б унаочнили спільне й загальне в історії етнічних громад УСРР і, таким чином, сприяли б збагаченню картини етнонаціонального життя України впродовж українізації, є надзвичайною. Такої аналітичної праці потребує не лише вітчизняна історична наука. Як показують події останнього року, сучасні український політикум та практика державного управління також конче потребують опертя на історичний досвід регулювання міжетнічних взаємин на етапі модернізаційного ривка.

Таблиця 1

Динаміка захисту дисертаційних праць з проблематики
(1991 – 2007 рр.)

	Кандидатські дисертації			Докторські дисертації		
	(1991 – 1995 рр.)	(1996 – 2000 рр.)	(2001 – 2007 рр.)	(1991 – 1995 рр.)	(1996 – 2000 рр.)	(2001 – 2007 рр.)
Комплексні праці з історії коренізації стосовно етн. меншин						1
Загальна нац. політика	4				1	
Окремі проблемні напрямки історії етнічних меншин	2	3	4	1	2	
Регіональні та етнорегіональні дослідження	2	4	1			1
Історіографічні та джерелознавчі праці		1	3			1
євреї						
Німці		1				1
Поляки	1	1				
Греки	1					
Болгари						
Чехи						
Росіяни			1			
молдавани		1				
вірмени			1			
цигани			1			

¹ *Національні меншини в Україні, 1920-1930-ті роки: Іст.-картогр. атлас / Упоряд.: М.І. Панчук та ін. – К., 1996. – С.4.*

² Там само. – С.5.

³ *Рафальський О.О.* Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис. – К.: Поліс, 2000. – С.307.

⁴ *Осташева Н.В.* На переломе епох... Меннонітське общество України в 1914 – 1931 гг. – М.:»Готика», 1998.

⁵ *Місінкевич Л.Л.* Єврейська і польська національні меншини Поділля (20 – 30-ті рр. ХХ століття). – К., 2001.

⁶ *Ченцов В.В.* Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – 480 с.; *Ченцов В.В.* Трагические судьбы. Поли-

- тические репрессии против немецкого населения Украины в 1920 – 1930-е годы. – М.: Готика, 1998. – 208 с.; *Ченцов В.В., Архiereйський П.В.* Деякі аспекти політичного терору проти національних меншин України у 1937 – 1938 роках // *Історія України: маловідомі імена, події, факти*: Зб. ст. – К.: Рідний край, 1999. – Вип.8. – С.316-322.
- ⁷ *Рафальський О.О.* Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис. – К.: Поліс, 2000.
- ⁸ *Журба М.А.* Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20 – 30 рр. ХХ ст.). – К.: Науковий світ, 2002.
- ⁹ “Українізація” 1920 – 30-х років: Передумови, здобутки, уроки / В.М. Даниленко, Я.В. Верменич, П.М. Бондарчук та ін.; В.А. Смолій (відп. ред.); НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – С.188.
- ¹⁰ *Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду: [Монографія] / Ю.І. Римаренко, М.М. Вівчарик, О.В. Картунов, І.О. Кресіна та ін; за заг. ред. Ю.І. Римаренка.* – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2000. – 516 с.
- ¹¹ Етнополітичний розвиток України... – С.50.
- ¹² *Орлянський В.С.* Євреї України в 20-ті – 30-ті роки ХХ сторіччя: соціально-політичний аспект. – Запоріжжя: ЗДТУ, 2000. – С.33.
- ¹³ *Бистрицька О.Б.* Розвиток системи освіти національних меншин в Україні у 1917 – 1939 рр.: Дис... канд. іст. наук. – Х., 1998. – Арк.176.
- ¹⁴ *Непіненко Л.П.* Політична культура Радянської України періоду непу: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2000. – С.13.
- ¹⁵ Серед найпомітніших робіт останнього часу слід назвати дисертацію Н.Г. Малярчук. Див. *Малярчук Н.Г.* Росіяни в Донбасі (20 – 30 рр. ХХ ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2006.
- ¹⁶ Марчуков А.В. Рабочий класс Советской Украины: Штрихи к национальному портрету (1920-е годы) // *Отечественная история.* – 2005. - №3. – С.89.; Марчуков А.В. Украинское национальное движение: СССР. 1920 – 1930 годы: цели, методы, результаты. – М., 2006.
- ¹⁷ *Калініченко В.В.* Селянське господарство України в період непу: Історико-економічне дослідження. – Х.: Основа, 1997.
- ¹⁸ *Подгаецкий В.В.* Города Украины в годы НЭПа (вариант клиометрического подхода к анализу социальных структур). Монография. – Дніпропетровськ: Видавництво ДДУ, 1994.
- ¹⁹ *Ващенко І.М.* Історіографія історії польської етнічної меншини УРСР 1920 – 1930-х років.: Дис... канд. іст. наук. – К., 2005.
- ²⁰ *Рафальський О.О.* Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис. – К.: Поліс, 2000.
- ²¹ *Васильчук В.М.* Німці України: суспільний та національний аспекти ХХ – початок ХХІ ст.: Автореф. Дис... д-ра іст. наук: 07.00.01./Донецький національний університет. – Донецьк, 2006.